

CRAVING COMPUTATIONAL CLARITY

A Jogállam Metaelmélete Mesterséges Intelligencia-alapú Modellezés
Támogatására

DOKTORI ÉRTEKEZÉS – TÉZISEK
(MAGYAR NYELVEN)

Koncsik Anita

Témavezető: Dr. Szilágyi Péter, professor emeritus

ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Iskolavezető: Dr. Nagy Marianna

Budapest

benyújtva: 2025.március 25.

értekezés nyelve: angol, eljárás nyelve: magyar

I.rész

A benyújtott értekezés illeszkedik a távlati kutatási céljaimba, amelyek úgy foglalhatók össze, hogy elméleti oldalról szükséges egy kísérletet tenni a jogállamiság alaposabb megértése irányába, miközben azt tartjuk szem előtt, hogy fogalmilag tisztázzuk a jogállamiság lényegét, illetve magját, ami elengedhetetlen jogállamiságot a széttagolt európai térfélen hatékonyan monitorozni kívánó törekvésekhez.

Először is hozzá kívánok járulni a jogállamiságról szóló tudományos párbeszédhez azáltal, hogy részt veszek a jogállamiság átfogó fogalmi természetéről szóló fennálló polémiában: mi a jogállamiság és mi nem?

Másodszor, meg kívánom vizsgálni az elméletben rejlő lehetőségeket a jogállamiság korrekciós és (visszaesés esetén) helyreállító mechanizmusainak tervezésében azáltal, hogy feltérképezem, hogy a jogállamiság mely rétegeit kell figyelembe venni a mindenre kiterjedő helyreállítás tervezésekor.

Harmadszor, hozzá kívánok szólni ahhoz a régóta tartó tudományos vitához, amely arról szól, hogy a jogállamiság fogalma lehetővé teszi-e egy egyesítő, nagy elméletet, vagy a jelenség mélyen kontextusvezérelt, és feloldhatatlan elméleti divergenciához vezet.

Negyedszer, arra a kérdésre kívánok választ keresni, hogy a jogállamiság elképzelhető-e kizárólag formai követelmények összességéként, és ha nem, melyek azok a szubsztantív követelmények, amelyek építőelemek formájában szorosan kapcsolódnak hozzá.

Ötödször, abban a kérdésben kívánok állást foglalni, hogy a jogállamiság egyenlő-e a formális jogszerűséggel (törvényességgel), vagy meghaladja (esetleg ellentmond annak).

A fentiekre tekintettel a jogállamiság elméleteiről egy metaelméletet létrehozása fogalmazódott meg bennem, ahol a metaelméletet a (számítógépes) modellezés ihlette.

II.rész

HIPOTÉZIS

Hipotézisem középpontjában az a gondolat áll, hogy a jogállamiság teljesen eltérő elméletei feltérképezhetők-e és átstrukturálhatók-e a jogállamiság innovatív metaelméletének segítségével. Ez a metaelmélet a jogállamiságról szóló elméletek széles

skáláját fedi le, ontológiai modellezésre támaszkodik, és ismerteti az elméletbe ágyazott ontológiai klasztermodellből leszűrt tanulságait.

Az ontológiai klasztermodell egy speciális moduláris könyvtár, ahol a jogállamiságról alkotott fogalmak a jogállamiság lényegét megragadó különböző mikromodellekké alakulnak át. Olyan ontológiai építőelemeket tartalmaznak, amelyek három sarkalatos fogalomhoz kapcsolódnak három előre felvett halmazban elhelyezve, azaz a bemenetként szolgáló „cselekvésekhez” vagy tevékenységekhez; olyan meggyőződések vagy „elképzelések”, amelyeket a szereplők a jogállamiságra való törekvés során követhetnek; és olyan eredmények, amelyek ennek eredményeként egy bizonyos „rendeződést” hoznak létre.

Doktori disszertációm azt vizsgálta, hogy egy ilyen modellezési gyakorlat vitaképes modellt hozhat-e, és ezáltal olyan metaelméletet, amely sikeresen kezeli a jogállamiság régi és sokrétű hagyományát – anélkül, hogy figyelmen kívül hagynám annak elméletre és gyakorlatra gyakorolt hatásait. Amellett érvelek, hogy a három halmazzal rögzített fogalmi kombinációk – és azok klaszterei – szükséges és elégséges feltételeket jelentenek a jogállamiság rétegeinek újragondolásához, és hozzájárulnak a korábban beazonosított tudományos vitapontokhoz.

A dolgozat egy olyan metaelmélet és egy ontológiai klasztermodell megalkotása körül forog, amelyek már a jelenlegi formátumban új eredményeket tesznek lehetővé. A modell azonban további (számítógépes) vizsgálatok elvégzésére is javaslatot tesz.

MÓDSZERTAN

Jelen munka a modellezést egy olyan metaelméletbe ágyazza be, amely a jogállamiságról alkotott fogalmakat ontológiai építőköveikre bontva strukturálja át. Ez kihat a kutatás alapvetésére és módszertanára.

Metaelmélet: A dolgozat metaelméleti vizsgálatokat végez a jogállamisági elméletek elemzésével és átalakításával, új klaszterekbe rendezve azokat.

A vizsgálat jellege az elméletek szintje fölé helyezi, mivel a jogállamiság elméleteivel és vitatott fogalmaival dolgozik. Ezenkívül meta-keretrendszer és metamodellt kínál a fejlett fogalmi dekonstrukcióhoz (és rekonstrukcióhoz), amelyet különböző célok inspirálnak. Ezért nevezik metaelméletnek.

Maga a kifejezés: a jogállamiság kissé homályos és alapvetően vitatott fogalom. A fogalom egyértelműsítése érdekében a dolgozat törekszik annak jelzésére, hogy a jogállamiságot a szerző a jogállamiság szigorú értelemben vett jogállamiságaként, a jog származtatott tulajdonságaként, vagy a jogállamiságot a jog uralmával, esetleg a jog általi uralom fogalmával ötvöző általános (összevont) formában tárgyalja-e. Ez azt is jelenti, hogy a klaszterezés eltérő tulajdonságokkal és elméletekkel is foglalkozik. Ez a választás szándékosan mélyíti a fogalmak tárházát. A feldolgozott elméletek tehát sokrétűek, és a modellezési gyakorlat lelkesen fogadja mind a tömör, mind az átfogó és (többrétegű) megfogalmazásokat, valamint a jogállamiság negatív és pozitív elméleteit is.

Dekonstrukció: a dolgozat dekonstruálja (azaz szétbontja) a válaszokat arra a kérdésre, hogy mi vagy mi lehet a jogállamiság. Ezt a jogállamiság meglévő elméleteinek áttanulmányozásával és feldolgozásával teszi, majd új kognitív keretrendszert alakít ki, ahol a jogállamiság fogalmait új fénytörésben szemlélik. Ez a szemlélet túl kíván lépni a jogállamisági elméletek hagyományos címkéin. Az ontológiai építőelemek és klaszterek túlmutatnak a formális-szubsztanciális vagy kritérium-realisztikus elméleteken. Ezek az elméletek gond nélkül beilleszthetők a metakeretbe, de maguk az elméleti iskolák címkéi nem tartoznak a konstrukciós elvek közé.

Interdiszciplinaritás: a fogalmi klaszterek alapvázlata interdiszciplináris megközelítés alapján alakul ki, ami azt jelenti, hogy a klaszterezés a történelem, a kulturális antropológia, a filozófia, a szociológia, valamint a jog- és politikatudomány hozzájárulásaira támaszkodik. A történeti esetlegességek (a sajátos történeti utak), valamint a filozófiai és társadalmi-politikai észrevételek mind segítenek a jogállamiság fogalmának jobb megértésében, ezért a tudásreprezentáció folyamatába is bekerülnek. Ezenkívül a klaszterezés olyan reflexiókra támaszkodik, amelyek ontológiai építőelemekké egyesíthetők, és a definíciókat irányított gráfokká, valamint halmazokká alakítja, ahol az építőelemek sajátos elrendezése kerül a figyelem középpontjába. Ez az interdiszciplinaritás (valamint a jövőbeni számítástudományi adaptabilitás) másik aspektusa.

Struktúra alapú logicizálás: az alkalmazott módszer az OKM-ben tárolt modellek tényleges felépítésén keresztül érthető meg, ennek menete: a jogállamiságot meghatározó releváns szövegblokkok azonosítása (annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy mi is a jogállam); a szövegek szétszabdálása és újrafogalmazása a következő kérdések

megválaszolásával: Mi az a tevékenység, amelyet egy bizonyos cél vezérel, amely a jogállamisághoz vezet? Ez az alapkérdés további kérdéseket is magába foglal: mi az a tevékenység, amelyet a jogállamiság megvalósítása során kiemelnek? [1. kérdés.A] Milyen cél/telos inspirálja a cselekvéseket? [2. kérdés.P] Pontosan mihez vezetett? [3. kérdés.O]; ezután a töredékek halmazokba rendezése, dekonstruálása, az elméletből vagy jogtudományból ismert elméleti építőelemek azonosítása, majd logikai operátorokkal való összekötése zajlik. Ezt a lánc teljességének ellenőrzése követi (amelyet a három halmaz összekapcsolt elemei biztosítanak), majd vagy új klaszter létrehozása vagy a meglévők bővítése. Ezenkívül a strukturált információk alapján megértést segítő ábrák is készültek.

A disszertáció I. MELLÉKLET tartalmazza a modell strukturált adathalmazát szövegtöredékekkel és logikai operátorokkal (az olvashatóság érdekében minimálisra csökkentve). A metaelmélet a klaszterekről fogalmaz meg állításokat, míg a beillesztett diagramok (halmazokra, irányított gráfokra és alappredikátumokra támaszkodva) leginkább a dekonstrukció és az újjáépítés gondolati folyamatát illusztrálják. A 3. fejezet tartalmazza a klasztereket, valamint a hozzájuk tartozó leíró – és kritikai – megjegyzéseket.

Ontológiai építőkockák: A metaelmélet hidat kíván építeni az ontológiák között: lényegében a jogállamiság fogalmak filozófiai ontológiai építőkockáit csoportosítja, amelyek a jövő számítógépes ontológiáinak segítségével tovább vizsgálhatók. A klaszterek és az építőelemek igyekeznek tükrözni, hogy a fogalom képes-e megfelelni a nomotetikus vagy idiográfiai érvelés követelményeinek. Mivel a jogállamiság összetett társadalmi jelenség, a dolgozat szem előtt tartja ezt a kihívást, de ezt a kettősséget kisebb jelentőségűnek tekinti, miközben konvergáló ontológiai építőelemeket keres.

III.rész

A disszertáció részletesen szemlézi a jogállamiság elméleteit, hogy létrehozza a modellezés széles merítését szolgáló „mezőt”.

Az első fejezet az elméleti címkéket vizsgálta fogalmi szempontból, bőséges teret engedve a klasszikus és nemklasszikus megkülönböztetések bemutatására, néhány példával és kritikai megjegyzéssel együtt. Fókuszában a jogállamiság kritérium-alapú és realista elméleteinek megkülönböztetése, valamint a formális-eljárási-szubsztanciális elméletek "ortodox" trichotómiájának bemutatása, de hangsúlyt kapott a jogállamiság teleologikus és funkcionális elmélete is. Az elméleti címkék strukturálása után arra a következtetésre jutott, hogy valóban el kell kerülnünk a valóság ellaposítását, sőt, meg kell szabadulnunk a formális jogállamisági taxonómiáktól, de a jogállamiság ezer apró realitásáról szóló végtelen, mindent magába foglaló fogalmakra hagyatkozni is veszélyes, hiszen ez az autokratáknak — és extrapolált relativizmusuknak — szóló felhívás, akik a jogállamiság megsértését úgy mutatják be, mint a jogállamiság egyik létező, ám sajátos ízvilágú, akceptálendő változatát.

A második fejezet történelmi összehasonlítást nyújtott az önkényesség korlátozásának fogalmairól a "jogállamiság", a "joguralom" és a "jog általi uralkodás" formájában. A dolgozat a "jog általi uralkodás" fogalmát is hatókörébe vonta, abból a gondolatból merítve ihletet, hogy a jog olyan intézményként fogható fel, amely képes stabilizálni a társadalmi kimenetekkel kapcsolatos elvárásokat és az "abszolút bizonytalanságot" "szervezett bizonytalansággá" alakítja. Ehhez a jog általi uralkodás – még ha szerény mértékben is, de – hozzájárul. A második fejezet a három különböző hagyomány alapos összehasonlítását hozta létre, értékes tanulságokat generálva a legfontosabb különbségekről, amelyek a jogállamiság metaelméletének modellezése és kialakítása során is hasznosíthatók.

A harmadik fejezet a dolgozat fő tudományos eredménye, amely a bevezetett jogállamisági hagyományokat egy újszerű ontológiai klaszterezés szerint rendezi át. Az "ontológiai klasztermodell" (OKM) kifejezést a szerző alkotta meg, mivel a benne foglalt specifikus ontológia-orientált modellezésre helyezi a hangsúlyt. Összefoglalva, az OKM a kis dinamikus láncmodellek leltára és metamodellje, amely a logika és a halmazelmélet segítségével összekapcsolt moduláris építőelemekre támaszkodik. Az OKM képes többretegű fogalmakat – akár öngerjesztő jelenségeket (loop) – kezelni annak érdekében, hogy a jogállamisági irodalom újragondolásából és újraolvasásából következtetéseket tudjon levonni.

A jogállamiság metaelmélete arról szól, amire a vázolt módszer rámutat: a jogállamiság-elméleteket olyan fogalmakként lehet felfogni, amelyek a jogállamiságról való gondolkodás során bizonyos tevékenységeket (A), célirányt (P) és elrendeződést (O) idéznek elő. A klaszterek félúton vannak a fogalmi és a logikai leképezés között, és a – a szétbontott és átstrukturált építőköveik alapján – a metaelmélet nagy halmazzaiban helyezkednek el.

A metaelméleti elemzés – az első 2-3 transzformáció elvégzése után – a következő értékeléshez vezetett:

Az A halmaz klasztereivel kapcsolatban: figyelemre méltó eredmények a 'korlátozó tevékenységek klaszterében' való lehetséges konvergenciát illetően, de olyan kihívásokat vetnek fel, mint a sokszorososan többrétegű vagy öngerjesztő (loop) jelenségek kezelése, további célok beágyazása, vagy elemek összevonása más nagy halmazok klasztereiből, mint M. Krygier és E.P. Thompson elmélete esetében. Erős parciális divergencia volt megfigyelhető az indokolás klaszterben.

Az O halmaz klaszterei tekintetében: az 'egyesülés' klaszter meglehetősen divergens, bár bizonyos elemek szűk értelemben konvergálnak az 'önmagát erősítő rend'-et tartalmazó klaszter elemeivel. Az 'egyensúlyi kapcsolatok' klasztere ígéretesnek tűnik részleges konvergencia szempontjából, míg a törvény (általános) uralmának klasztere meglehetősen nagy szórást mutat.

Ami a P halmaz klasztereit illeti: erős elméleti inkoherencia jellemzi a jogállamiságot erénynek nevező elméleteket. Például óriási a kontraszt a J. Raz által szolgáltatott eltérő elméletek között. Az 'szubsztantív követelmények' klaszterében erős eltérések vannak, miközben a stratégiák klasztere erős részleges konvergencia jeleit mutatja (ld. Krygier és Thompson vagy Gargarella és Habermas).

Összefoglalva, a metaelmélet – az OKM modelljeit vizsgálva – következtetéseket enged a klaszterekre vonatkozóan. Ezen túlmenően bizonyos fogalmakból származó rétegeket és loopokat (hurkokat) is vizsgál. Ezek mind a feltérképezési és megértési folyamat fontos megállapításai.

Az alkalmazott mikromodellek a kritikai gondolkodásra is hatnak, miközben alkalmat kínálnak a (részleges) konvergencia elemzésére. Ez egy közös platform lehetősége, ahol a feldolgozott elméletek tovább vitathatóak olyan megállapítások alátámasztására (vagy

cáfolatára), mint hogy a formális értékek önmagukban is félutas megoldások. Ez egy új elméleti keret lehet a jogállamiság magjának megtalálására; a konvergencia előrejelzésére; és érvek feltérképezésére és a fogalmi egyértelműsítés jegyében.

Hipotézisem jövőbeni felvetése az alkalmazott keretrendszer és módszertan számítógépes fejlesztése. Az elmélet már önmagában lehetővé teszi az érvényes következtetések levonását, de tovább javítható az MI-eszköztár által kínált elemekkel. Ez a szempontot a dolgozat jelenlegi korlátai között nem tesztelhető, de meg kell állapítani, hogy a disszertáció kikövezi az utat a jogállamiságról szóló ember-gép metaelmélethez, amely gyakorlati következményekkel jár a jogállamiság monitorozhatósága szempontjából is.

Mindezek folyamánaképpen vannak olyan MI-forгатókönyvek, ahol alapvetően az egész számítógépes modellezés az OKM jellemzői körül forog. A legkényelmesebb megközelítés az lenne, ha a számítógépes modellt a metaelmélet eredményei alapján fejlesztenénk. Ily módon az elméletek innovatív újragondolása valóban hidat képezne az ontológiák között, vagyis a jogállamiságról szóló tudásreprezentáció filozófiai ontológiától a számítógépes ontológiáig vezet. Azt is feltételezem, hogy a jogállamiság magában foglalhat egy erős, funkcionálisan izomorf magot, amely elősegítené a jogállamiság megfelelőbb és agilisabb ellenőrzését, valamint megcáfolná a relativisztikus érveket, de ennek tesztelésére szintén a jövőben kerülhet sor.

IV.rész

A jelölt releváns publikációinak listája:

Koncsik, A., 2025. *Rule of Law Red Herrings and Hijacked Identities*. In P. Popelier, C. Van de Heyning & T. van Hout, eds. *Trojan Horse Discourse: The Use and Abuse of Contemporary Constitutional Discourse*. Antwerp: Universiteit Antwerpen. (m.a.)

Bárd, P., Fleck, Z., Koncsik, A. & Körtvélyesi, Z., 2022. *Systemic Problems: Systemic Infringements—the Case of Hungary*. Brussels: The Greens/EFA in the European Parliament..

Bárd, P., Koncsik, A. & Körtvélyesi, Z., 2022. *Tactics Against Criticism of Autocratization: The Hungarian Government and the EU's Prolonged Toleration*. MTA Law Working Papers, 2022/5, pp. 1–44. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4100077>

Koncsik, A., 2011. *A jog és annak helyessége az MI-kutatások nézőpontjából*. Jogelméleti Szemle, 12(2).

Koncsik, A., 2011. *A petitórius birtokvédelem gépi modellezéséről*. DE Iurisprudentia et Iure Publico: Jog- és Politikatudományi Folyóirat, 2011(3), pp. 74–99.

Koncsik, A., 2011. *Egy hagyományos jogbölcséleti probléma progresszív megközelítésben: Helyes jog és MI*. Tolle Lege, 1(1), pp. 1–13.

Koncsik, A., 2010. *Jogász és gép találkozása*. In M. Nagy, ed. *Jogi Tanulmányok 2010: Ünnepi konferencia az ELTE megalakulásának 375. évfordulója alkalmából*. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, pp. 165–180.